

SENAAT

100 jaar voor mannen

70 jaar voor vrouwen

ALGEMEEN
ENKELVOUDIG
STEMRECHT

16 NOVEMBER
1919 • 2019

100
JAAR

IV.

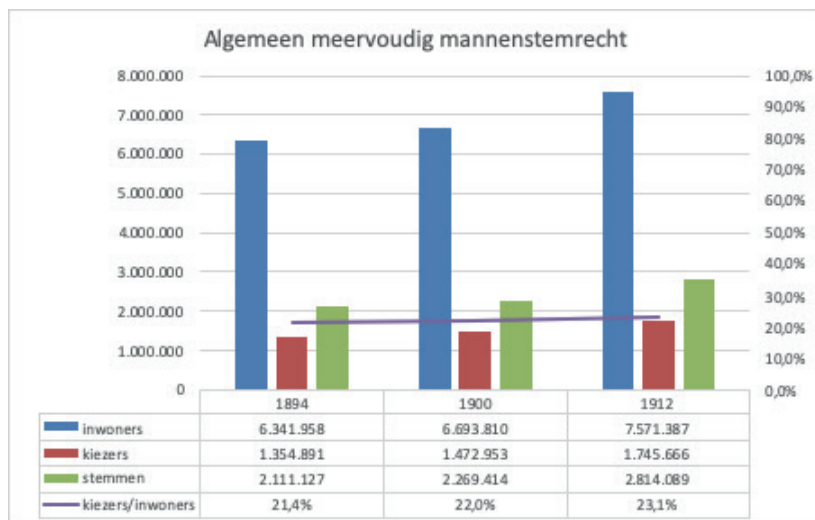
1918 - 1919: Wie mag stemmen? Het debat in het Parlement

INLEIDING

“Één man, één stem” komt er niet zonder slag of stoot, dat blijkt uit onze vorige bijdragen. Maar onmiddellijk na het einde van de eerste wereldoorlog is het duidelijk dat het algemeen enkelvoudig stemrecht er moet komen. En snel.

Niet enkel het principe van “één man, één stem” is een eis, maar ook de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 25 naar 21 jaar. Deze eis is, aldus de socialist Emile Vandervelde (1866-1938), “afgedwongen door onze soldaten, die aan de IJzer lagen toen het vaderland werd bevrijd”¹. Het is moreel onmogelijk geen stemrecht te geven aan de talrijke jonge mannen tussen 21 en 25 jaar die meevochten in WO I².

Maar wat met de vrouwen? Krijgen die ook stemrecht? Een belangrijk deel van het parlementaire debat zal zich toespitsen op deze vraag.

1. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): “De Belgische Senaat, een geschiedenis”, blz. 96.

2. https://www.rtf.be/info/belgique/detail_il-y-a-100-ans-le-suffrage-universel?id=10223394, geconsulteerd op 29 augustus 2019.

In dit deel van de reeks over het kiesrecht in België, besteden we eerst aandacht aan de politieke totstandkoming van het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht en de vraag rond vrouwenstemrecht in het federale Parlement.

Daarna kijken we naar het resultaat: de kies- en verkiesbaarheidsvoorwaarden waaraan een Belgische burger nu moet voldoen om zijn of haar stem te mogen uitbrengen.

Tenslotte hebben we het over de Senaat, die in 1921 democratischer wordt door de afschaffing van de verkiesbaarheidscijns.

1919: een socialistische spreker voert campagne voor het algemeen enkelvoudig stemrecht.

Foto Archief Stad Brussel, Hennebert, F-3594

INHOUD

22 november 1918: gelijk stemrecht voor alle mannen	3
De wil van de Koning	5
Eisen van liberalen en socialisten, verdeeldheid bij de katholieken	6
De onderhandelingen van Loppem en het voorstel van Léon Delacroix	6
28 & 29 november 1918: het antwoord van de Kamers aan de Koning	8
Oude Kamer en Senaat, nieuwe regering	8
De voorzitters roepen op tot democratische hervormingen	9
Delacroix anticipeert op problemen	10
Het antwoord van Kamer en Senaat aan de Koning	12
De Koning neemt akte van hun instemming	13
Eind december 1918: het wetsontwerp van de regering	14
In de Ministerraad	14
Het wetsontwerp betreffende het opmaken van de kiezerslijsten voor de aanstaande herkiezing van de Wetgevende Kamers	15
Februari - april 1919: het debat in de Kamer	16
In de commissie: naar de geest van de Grondwet in plaats van naar de letter (Nog) in de commissie: de morele onmogelijkheid om de Grondwet te volgen	17
In de plenaire vergadering, in extremis, Eendracht maakt macht...	18
De euforische stemming op 10 april 1919	19
De pers is geestdriftig maar lucide	21
Het wetsontwerp zoals het door de Kamer aan de Senaat werd overgezonden	24
	25
April - mei 1919: de instemming van de Senaat	26
In de commissie Binnenlandse Zaken	26
Plenaire vergadering van 6 mei 1919	27

22 NOVEMBER 1918: gelijk stemrecht voor alle mannen

De wil van de Koning

Op 22 november 1918 keert koning Albert na vier jaar afwezigheid terug naar de hoofdstad en het Parlement vanuit De Panne, waar hij tijdens de hele wereldoorlog aan de zijde van het Belgisch leger is gebleven. De hoofdstad is net bevrijd na vier jaar Duitse bezetting en het Parlement is sinds 4 augustus 1914 niet meer bijeengekomen.

In de Troonrede voor de Verenigde Kamers drukt hij zijn innerlijke overtuiging uit : *“Uit het leed, gelijkelijk in geduld gedragen, zijn gelijke rechten geboren ter uitdrukking van ‘s Volks verzuchtingen.”*

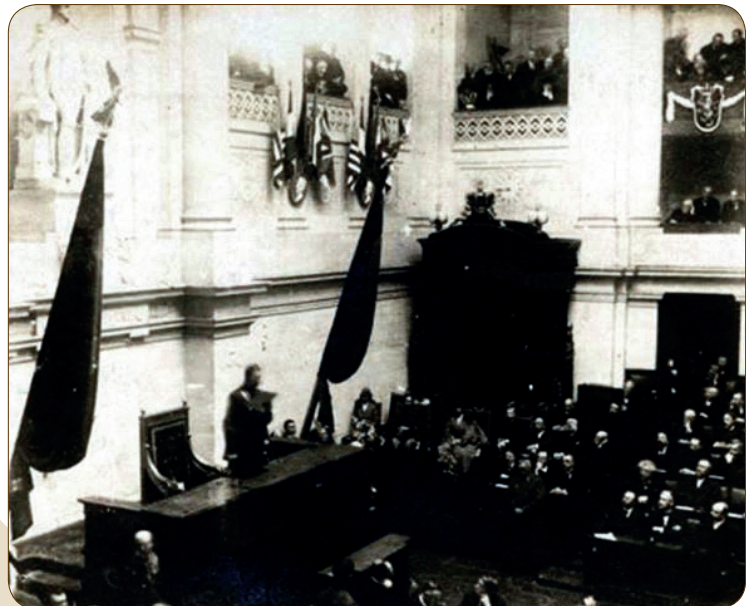
In het halfroond “staan alle leden op en applaudisseren langdurig”.

De Koning vervolgt: *“De Regeering zal bij de Kamers een voorstel indienen om, in vaderlandlievende verstandhouding, de oude hindernissen weg te ruimen en de nationale raadpleging plaats te doen hebben op den grondslag van gelijk stemrecht voor al de mannen, die den leeftijd hebben bereikt, vereischt om de burgerlijke rechten te kunnen uitoefenen”.*

Op de banken wordt instemmend gereageerd.³

Koning Albert I in 1919.
Foto Monarchie.be

22 november 1918, koning Albert spreekt de Troonrede uit voor de Verenigde Kamers. Foto WHI/KLM.

Aan het einde van de oorlog zijn velen immers overtuigd van de noodzaak van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Op grond van het gelijkheidsbeginsel wil “één man, één stem” een einde maken aan het oude meervoudige stelsel waarbij sommigen twee of zelfs drie stemmen konden uitbrengen.

3. Annales Parlementaires de Belgique, Verenigde Kamers, gewone zitting, koninklijke vergadering van vrijdag 22 november 1918, blz. 4.
Zie <https://www3.dekamer.be/digidocanha/K0030/K00300206/K00300206.PDF>

Eisen van liberalen en socialisten, verdeeldheid bij de katholieken

In oktober 1918 hadden de liberalen en de socialisten hun standpunt kenbaar gemaakt: “Zij eisen de helft van de portefeuilles in een regering van nationale unie, en maken hun deelname afhankelijk van de onmiddellijke invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht vanaf 21 jaar”. De liberalen eisen eveneens dat van vrouwenstemrecht geen sprake kan zijn.

De katholieke zijde is echter verdeeld: “tussen mei en augustus 1918 hebben de katholieke parlementsleden in België drie bijeenkomsten gehouden. In de besluiten die aan de regering worden overgemaakt, drukken zij de wens uit dat de eerste verkiezingen pas twee jaar na de oorlog zouden plaatsvinden en dat een regering van nationale unie zolang aan de wederopbouw zou werken”.⁴

In september hervat Henri Jaspar de gesprekken met een aantal “progressieve” katholieke prominenten. In zijn ogen moet de nationale eenheid immers berusten op een voorafgaand akkoord over vier grote strijdpunten, waaronder de kieskwestie. Op dit punt “is er overeenstemming over de afschaffing van de meervoudige stemmen en over algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen op 25 jaar, met een uitzondering voor de militairen, die ook onder die leeftijd mogen kiezen”.⁵

Henri Jaspar
Archief Belgische Senaat

De onderhandelingen van Loppem en het voorstel van Léon Delacroix

Tussen de wapenstilstand op 11 november en zijn terugkeer naar Brussel op 22 november 1918 ontvangt koning Albert, die nu in Loppem verblijft, de liberaal Paul-Emile Janson en de socialist Edward Anseele, die hem op de hoogte brengen van “het linkse programma voor een regering van nationale unie. Dat komt in hoofdzaak neer op de onmiddellijke invoering, dus zonder grondwetsherziening, van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen vanaf 21 jaar”⁶. Hij ontvangt ook leden van de groep-Jaspar.

4. Emmanuel Gerard (met medewerking van Frederik Verleden), *De schaduw van het Interbellum, België van euforie tot crisis, 1918-1939*, Lannoo, 2017, blz. 37. Zie ook hierover en voor het vervolg Jean-Pierre Nandrin, “Gebruikt, beheerst of getemd? De democratie en de constitutionele hervorming van de Senaat in 1921” in Véronique Laureys, Mark Van den Wijngaert (eds.), *De geschiedenis van de Belgische Senaat*, Lannoo, Tielt, 1999, blzn. 124-125. Jean-Pierre Nandrin, “De hervorming van de Senaat in 1921” in Véronique Laureys, M. Van den Wijngaert, Jan Velaers (eds.), *De Belgische Senaat. Een geschiedenis: Instelling in verandering*, Racine, Brussel, 2016, blzn. 90-91.

5. Emmanuel Gerard, *De schaduw van het interbellum*, blz. 38.

6. Emmanuel Gerard, *De schaduw van het interbellum*, blz. 39.

Op aanbeveling van Emile Francqui raadpleegt de Koning ook Léon Delacroix, eigenaar van het grootste vooroorlogse advocatenkantoor van het land en stafhouder van de Orde van advocaten bij het Hof van Cassatie, om na te gaan of het mogelijk is om deze hervorming zonder grondwetsherziening uit te voeren.

Delacroix zou hem hebben gezegd dat *“de Grondwet net als de wet is: zij is gemaakt voor de mensen en niet de mensen voor haar”*. Hij stelt de vorst voor om een gewone wet te laten aannemen om enkelvoudig stemrecht toe te kennen aan alle mannen boven de 25 jaar⁷.

De Koning benoemt de (gematigde) katholieke Léon Delacroix tot “eerste minister” van de tripartiete nationale regering die op 21 november 1918 de eed aflegt in het kasteel van Laken⁸.

Delacroix zal woord houden. Een “gewone kieswet” die het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen instelt, wordt op 10 april 1919 in de Kamer aangenomen en op 6 mei 1919 in de Senaat.

In afwachting van de herziening van artikel 47 van de Grondwet op 7 februari 1921 beschikken alle mannen die minstens 21 jaar oud zijn en een heel beperkt aantal vrouwen nu over een stem tijdens de eerste verkiezingen met algemeen enkelvoudig stemrecht op 16 november 1919, minder dan een jaar na de Troonrede.

Maar dat is niet zonder slag of stoot gegaan...

Onderhoud in Loppem, de Spaanse diplomaat Pedro Saura, de liberaal Paul-Emile Janson en de socialist Eduard Anseele, 11 november 1918, Foto WHI/KLM.

7. Thierry Goorden, Léon Delacroix (1867-1929), un grand serviteur du pays, Catherine Delacroix-Petit, ed., Brussel, 2006, blzn. 21 & 37.

8. Emmanuel Gerard, De schaduw van het interbellum, blz. 40.

28 & 29 NOVEMBER 1918: het antwoord van de Kamers aan de Koning

Oude Kamer en Senaat, nieuwe regering

De regering die de Koning heeft aangesteld, bestaat vooral uit “nieuwe mannen”, “Belgen uit het binnenland”, die de vier oorlogsjaren in België hebben doorgebracht en de beproevingen van de bezetting samen met de bevolking hebben meegemaakt. Zij zijn ervan overtuigd dat de kieswetgeving moet veranderen.

De leden van Kamer en Senaat daarentegen zijn voor de oorlog verkozen, op basis van kieslijsten die volgens het meervoudig kiesstelsel waren opgesteld. Zij zijn minder enthousiast om het systeem dat hen aan de macht gebracht heeft te hervormen, en behoren voor het grootste deel tot de conservatieve rechtervleugel, die de Koning niet had geraadpleegd in Loppem en die niet echt vertegenwoordigd is in de regering Delacroix I.

A. De regering Delacroix I.

Foto van de website <https://www.amsab.be/beleef/publieksprojecten/stemrecht>, AMSAB-ISG, Liberas & het Rijksarchief.

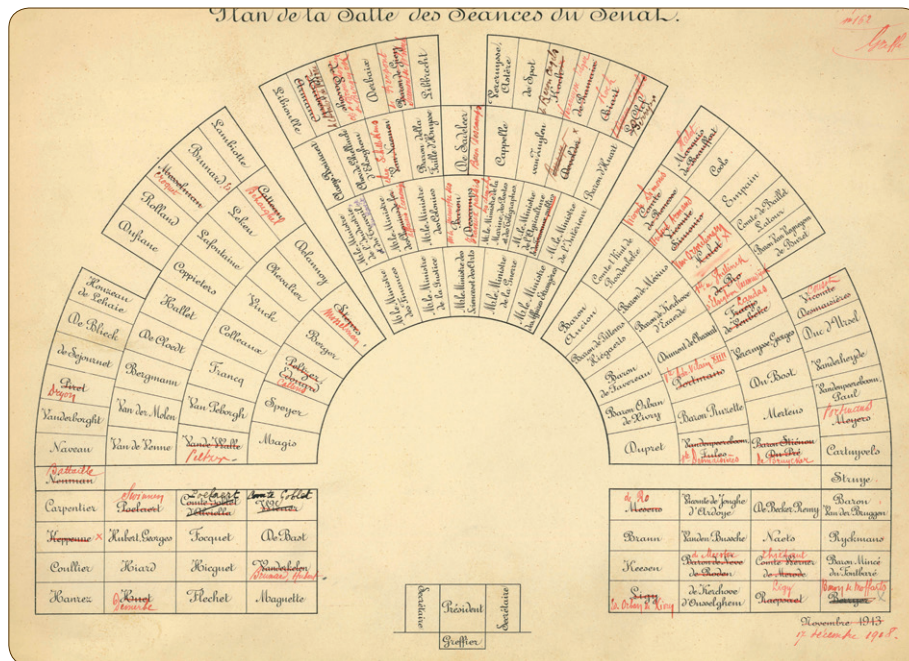
B. Senatoren en Kamerleden rond koning Albert wanneer hij het Paleis der Natie verlaat op 22 november 1918.

Foto Archief Koninklijk Paleis.

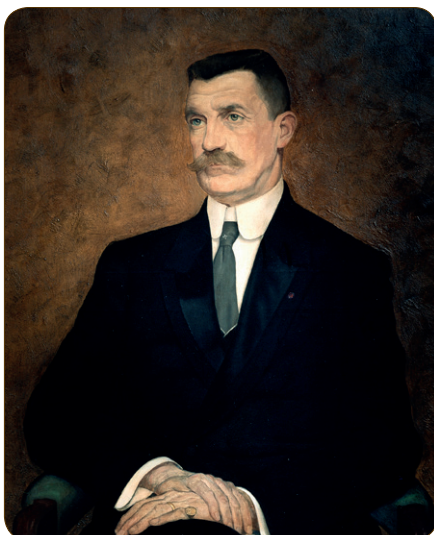
De voorzitters roepen op tot democratische hervormingen

Op 28 november 1918, terwijl 50 kanonschoten weerklinken om de bevrijding van België te vieren, vergadert de Kamer opnieuw. Zij verwelkomt leden die op 4 augustus 1914 de eed niet hadden kunnen afleggen, alsook de opvolgers die de plaats innemen van de volksvertegenwoordigers die tijdens de oorlog zijn gestorven. De dag nadien wordt ook de Senaat opnieuw samengesteld⁹.

Samenstelling van de Senaat na de oorlog, zaalplan van november 1913, in het rood aangepast op 17 december 1918.

Archief Belgische Senaat, Studie- en documentatiedossiers: Register P (griffie), nr. 162.

Portret van Prosper Poulet

door G. Van de Woestijne.

Collectie Kamer van volksvertegenwoordigers.

Foto KIK-IRPA, Brussel.

De voorzitters richten zich tot hun respectieve assemblees: in de Kamer belooft Prosper Poulet een “antwoord op de Troonrede” waarin de Kamer van volksvertegenwoordigers op haar beurt hulde brengt aan het leger en de bevolking. Hij wijst vervolgens op de overweldigende taak van herstel en heropbouw die de Kamer te wachten staat. Volgens hem is de oproep van de regering aan de Kamer echter een nog zwaardere opdracht. “De regering, vooruitlopend op de wensen van het volk, vraagt u uitvoering te geven aan een brede en ongetwijfeld stoutmoedige democratische hervorming, maar op een ordelijke en vreedzame manier, op basis van wederzijds vertrouwen en respect voor eenieders rechten”.¹⁰

9. Annales parlementaires de Belgique, Kamer van volksvertegenwoordigers, vergadering van donderdag, 28 november 1918. Annales parlementaires de Belgique, Senaat, vergadering van vrijdag, 29 november 1918.

10. Kamer, vergadering van 28 november 1918, blz. 9.

In de Senaat legt baron de Favereau een verklaring in dezelfde zin af, al is hij minder direct: *“Deze opflakking van eenheid in een gemeenschappelijke liefde voor het vaderland mogen wij niet laten uitdoven, maar we moeten haar onderhouden en versterken, zodat zij de toekomst verlicht en verrijkt. Laten wij, beste collega’s, onze oude twisten voorgoed opzij zetten, en laten wij door wederzijdse toegevingen België voorzien van een wetgeving die rekening houdt met onze verschillende verzuchtingen en waarlijk nationale oplossingen biedt voor de ernstige problemen die wij moeten oplossen (instemming op de banken)”*.¹¹ (vertaling)

Portret van baron Paul de Favereau
door Ph. Swyncop. Collectie Belgische Senaat.
Foto KIK-IRPA, Brussel.

Delacroix anticipeert op problemen

In zijn regeringsverklaring herhaalt minister Delacroix voor de assemblees de beloften van de Troonrede: *“Deze verkiezing veronderstelt de opmaak van kieslijsten, omdat het onmogelijk is om de levenden te vergeten en de doden te laten stemmen. Hoe moet deze verkiezing dan voorbereid worden? De regering denkt dat de heldhaftigheid van de bevolking, het weerstandsvermogen van het bezette land, deze vraag beantwoord hebben. De liefde voor het vaderland heeft zich in dezelfde mate geuit in alle milieus, zonder onderscheid van rang of stand”*.

11. Senaat, vergadering van 29 november 1918, blz. 3.

Hij voorziet reeds problemen, vooral in de Senaat: *“Het zal bij ons nooit opkomen om de eed te schenden, die wij net als jullie hebben afgelegd om de Grondwet te gehoorzamen. (...) Maar, mijne heren, zoals jullie allemaal hebben gedaan, zoals de regering heeft moeten doen in heroïsche omstandigheden tijdens deze onvoorziene oorlog, kan het gebeuren dat een eenparige of bijna eenparige instemming, niet alleen van het land maar van allen die plaatsnemen in onze assemblees om de verzuchtingen van het volk te vertolken, ons verplicht om hervormingen uit te voeren zonder rekening te houden met bepaalde formaliteiten. (...)”*

Wanneer de regering de Senaat vraagt om het mausoleum te eren van onze heroïsche doden, die hun bloed hebben gegeven voor het vaderland, die uit alle lagen van de bevolking afkomstig zijn en plaatsgenomen hebben onder de helden, zou het kunnen dat wij dan niet tevergeefs een beroep zullen doen op de patriottische instemming van de Senaat en van het land”.¹² (vertaling)

Léon Delacroix.

Foto uit l'Événement Illustré.

12. Senaat, vergadering van 29 november 1918, blz. 4.

Het antwoord van Kamer en Senaat aan de Koning

De assemblees geven eerst een antwoord op de Troonrede, waarbij de eerste tekenen van toekomstige problemen aan het licht komen.

Na een passage ter ere van het koninklijke optreden en het uithoudingsvermogen en de weerstand van het volk en het Belgisch leger tijdens het conflict, stemt de Kamer in met het principe van het regeringsontwerp, maar op voorwaarde dat haar onafhankelijkheid behouden blijft voor iedere toekomstige grondwetswijziging betreffende het kiesstelsel. Het is inderdaad tijd voor democratische gelijkheid... om een nieuwe Kamer en Senaat te verkiezen. Veel verder dan dat wil men niet gaan. Men is in het bijzonder beducht voor een mogelijk stemrecht voor vrouwen¹³:

men elkander beter begrepen, heeft men de nutteloosheid der vroegere twisten ingezien, en zóó ontstond de edelmoedige gedachte om allen te zamen en een van hart bij te dragen tot den wederopbouw van het door de beproeving en de zegepraal groot geworden Vaderland.

Ook vond de oprichting van eene Nationale Regeering, die al de mannen van goeden wil vereenigt in een vruchtbare werking, e algemeene instemming in het Land.

Onder de zaken, door de Regeering ter hand genomen, komt, na inachtneming van de voorafgaande formaliteiten, de verkiezing voor van eene Constituanten door het Algemeen Kiesrecht der mannen op den leeftijd van 21 jaar.

Na de vreeselijke jaren, welke Europa heeft doorworsteld, na de ongehoorde beproevingen, welke de Belgen heldhaftig hebben doorstaan zoowel aan het front als binnen het bezette gebied, na het schitterend bewijs dat de gansche natie heeft gegeven van hare verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, wordt door niemand betwist dat het uur van de democratische gelijkheid is gekomen. **A**

Het ontwerp van antwoord van de Senaat is van de hand van senator Braun, die oproept tot een krachtenbundeling, zoals die tot uiting komt in de eenheidsregering die is opgezet door de Vorst, teneinde het land te herstellen. Hij roept ook op tot een eendracht der harten om te werken aan *“de voltooiing, aan de bekroning van het grondwettelijk gebouw”* en doet een beroep op de wijsheid en zelfs de scherpzinnigheid van de Hoge Vergadering, want *“het algemeen kiesrecht dringt zich op aan de wijsheid der regeerders (...). Zij [de senatoren] zullen er zich niet schuldig aan maken, zich ondankbaar en blind te toonen”*:

» De vereeniging der krachten is echter onvoldoende zonder de eendracht der harten. Het volstaat niet, het land uit zijne puinhoopen te doen herrijzen: er dient gewerkt te worden aan de voltooiing, aan de bekroning van het grondwettelijk gebouw. Het parlement herneemt zijne door overmacht onderbroken zending, evenals de rol welke hem door onze Grondwet in de uitoefening zijner souvereiniteit is opgedragen. Na door den storm te zijn uiteengeslagen, vinden zijne leden elkander weder, bekleed met het vertrouwen van het land, bezield met een sterker vertrouwen in zijne toekomst, door de beproeving gestaald, door de gebeurtenissen onderricht. Zij zullen er zich niet schuldig aan maken, zich ondankbaar en blind te toonen. Gelijkheid van lasten moet met gelijkheid van rechten gepaard gaan. Zij die samen hebben geleden, volgehouden en gezegevierd, verdienen op gelijken voet deel te hebben in de leiding der openbare zaken. Het algemeen kiesrecht dringt zich op aan de wijsheid der regeerders onder den waarborg der evenredige vertegenwoordiging. **B**

A. Link naar het document van de Kamer:

<https://www.dekamer.be/digjdoc/DPS/K3064/K30640133/K30640133.PDF>

B. Link naar het document van de Senaat:

<https://www.senate.be/handann/S0033/S00330099/S00330099.pdf>

Ondanks het voorafgaande akkoord van de Senaat om geen algemene bespreking te houden over het ontwerp van antwoord en de eenparige goedkeuring ervan, kunnen vertegenwoordigers van de belangrijkste politieke partijen het niet nalaten het woord te nemen om hun opmerkingen en bedenkingen naar voren te brengen. Deze hebben voornamelijk betrekking op het ontwerp betreffende het algemeen stemrecht (vragen met betrekking tot de Constituanten, de leeftijd van de kiezers, het vrouwenstemrecht). De *pro forma* instemming met het antwoord op de koninklijke toespraak betekent geenszins dat de Senaat niet in detail zal ingaan op alles wat er in de toespraak wordt gezegd...¹⁴

13. Kamer, vergadering van 11 december 1918.

14. Senaat, vergadering van 17 december 1918, blz. 9, bespreking van en stemming over het ontwerp van adres van antwoord op de troonrede. De opsteller is senator Braun.

De Koning neemt akte van hun instemming

“De delegaties van de Kamer en de Senaat hebben zich op donderdagochtend [19 december] om 10 uur naar het Paleis van Brussel begeven om de Koning de tekst te overhandigen van de adressen van antwoord op de troonrede die door beide assemblees werd aangenomen. Een stoet van ridderorden begeleidde de optocht van auto’s en koetsen waarin de leden van de wetgevende macht hadden plaatsgenomen.” (...) De ontvangst vond plaats in het grote rode salon, waar de Koning stond, omringd door zijn officieren. Baron de Favereau et Pouillet hebben achtereenvolgens de adressen voorgelezen die door de Senaat en de Kamer zijn goedgekeurd”.

Het Koninklijk Paleis in 1914.

Foto <https://www.periodpaper.com/products/1914-print-kings-royal-palace-brussels-belgium-capitol-cityscape-architecture-167034-xel2-015>

De Koning antwoordt: “Het adres dat de Kamers u hebben gevraagd om mij te willen overhandigen, verheugt mij zeer. Het doet mij genoeg omdat het plechtig getuigt van het vertrouwen dat de Kamers in mijn regering stellen, met een eensgezindheid waaraan ik groot belang hecht.”¹⁵ (vertaling)

De situatie op zich is echter vrij ongebruikelijk en riskant: “hoewel de rechterzijde de volstrekte meerderheid bezit in Kamer en Senaat, bestaat het nieuwe kabinet voor de helft uit liberalen en socialisten en heeft het programma van de voormalige oppositie grotendeels tot het zijne gemaakt”¹⁶!

Maar de Koning besluit: “Laten we allemaal van onze tijd zijn en ons allen onvoorwaardelijk ten dienste stellen van het land”.¹⁷ (vertaling)

15. *Journal de Bruxelles*, vrijdag 20 december 1918, blz. 1, « La réponse au Discours du Trône ».

16. E. Gerard, Emmanuel Gerard, *De schaduw van het interbelgium*, blz. 44. De Kamer telt 99 katholieken, 45 liberalen en 40 socialisten. De Senaat telt 70 katholieken, 12 socialisten en 38 liberalen (*Geschiedenis van de Belgische Senaat*, blz. 459).

17. *Journal de Bruxelles*, vrijdag 20 december 1918, blz. 1, « La réponse au Discours du Trône ».

EIND DECEMBER 1918: het wetsontwerp van de regering

In de Ministerraad

De regering-Delacroix zal vervolgens tot actie kunnen overgaan en via baron de Broqueville, voormalig kabinetschef van de Koning en minister van Binnenlandse Zaken van de regering-Delacroix I, het wetsontwerp over de raadpleging van de kiezers kunnen opstellen. In de socialistische pers staat te lezen dat “de heer de Broqueville ervoor wil zorgen dat het woord van de Koning wordt geëerbiedigd” (*vertaling*) (ondanks het verzet van vele katholieke parlementsleden, die door dezelfde pers als “saboteurs” worden omschreven).¹⁸

De Ministerraad van maandag 23 december 1918 keurt het eenparig goed. Het bepaalt “dat de volgende parlementsverkiezingen zullen worden gehouden op grond van het algemeen stemrecht vanaf de leeftijd van 21 jaar”.

Het is echter “een gelegenheidswet, een oorlogswet die alleen de nadere regels voor de volgende raadpleging van de kiezers vaststelt en de rechten van de toekomstige Constituante intact laat”.¹⁹ (*vertaling*)

En een noodwet... aangezien de Broqueville met de hulp van deskundigen inzake het kieswetboek heeft vastgesteld dat er 17 maanden nodig zouden zijn om verkiezingen op basis van het meervoudig stemrecht te organiseren.

Op het einde van de oorlog veroorzaakt de samenstelling van de kieslijsten immers hoofdbrekens door het overlijden of de mobiliteit van de kiezers (vluchtelingen, enz.) tijdens de oorlog en de vernietiging van de bevolkingsregisters. Het meervoudig stemrecht maakt de situatie nog ingewikkelder: sommige kiezers die voorheen twee of drie stemmen hadden, waren hun bezittingen kwijtgeraakt (vooral in de verwoeste streken) of waren geruïneerd door de oorlog, terwijl andere kiezers zich min of meer legaal hadden verrijkt... De criteria van het meervoudig stemrecht zijn in zekere zin ontoepasbaar.

Charles de Broqueville
Archief Belgische Senaat

18. *Le Peuple*, donderdag 19 december 1918, blz. 1, « La droite et le S.U. ».

19. *Journal de Bruxelles*, dinsdag 24 december 1918, blz. 1, « Un Conseil des Ministres. »

Het wetsontwerp betreffende het opmaken van de kiezerslijsten voor de aanstaande herkiezing van de Wetgevende Kamers

(1)	[N° 27]
<p>Projet de loi sur la formation des listes électorales en vue du prochain renouvellement des Chambres législatives.</p> <hr/> <p style="text-align: center;">ALBERT, ROI DES BELGES, A tous présents et à venir, Salut.</p> <p>Sur la proposition de Notre Conseil des Ministres,</p> <p style="text-align: center;">NOUS AVONS ARRÊTÉ ET ARRÊTONS :</p> <p>Le projet de loi dont la teneur suit sera présenté, en Notre nom, aux Chambres législatives :</p> <p style="text-align: center;">ARTICLE PREMIER.</p> <p>Pour être électeur aux prochaines élections législatives, il faut :</p> <p>1° Être citoyen belge de naissance ou avoir obtenu la grande naturalisation ;</p> <p>2° Être âgé de 21 ans accomplis ;</p> <p>3° Être domicilié dans la même commune depuis six mois au moins au 1er janvier 1919.</p> <p>Chaque électeur n'aura droit qu'à une voix.</p>	<p>Ontwerp van wet betreffende het opmaken van de kiezerslijsten voor de aanstaande herkiezing van de Wetgevende Kamers.</p> <hr/> <p style="text-align: center;">ALBERT, KONING DER BELGEN, Aan allen, tegenwoordigen en toekomstigen, Heil!</p> <p>Op voorstel van Onzen Ministerraad,</p> <p style="text-align: center;">WIJ HEBBEN BESLOTEN EN WIJ BESLUITEN :</p> <p>Het wetsontwerp, waarvan de inhoud volgt, zal uit Onzen naam aan de Wetgevende Kamers onderworpen worden :</p> <p style="text-align: center;">EERSTE ARTIKEL.</p> <p>Om kiezer te zijn bij de aanstaande verkiezingen voor de Wetgevende Kamers, moet men :</p> <p>1° Belg zijn van geboorte of de groote naturalisatie bekomen hebben ;</p> <p>2° Den vollen ouderdom van 21 jaar bereikt hebben ;</p> <p>3° Zijne woonplaats in dezelfde gemeente hebben sedert ten minste zes maand op 1 Januari 1919.</p> <p>Elke kiezer heeft slechts recht op ééne stem.</p>

Link naar het wetsontwerp:

<https://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3064/K30640426/K30640426.PDF>

FEBRUARI - APRIL 1919: het debat in de Kamer

Het wetsontwerp wordt begin 1919 in de Kamer ingediend. De Kamer besprak toen al een groot aantal andere wetsontwerpen met betrekking tot huurprijzen, vergoedingen voor bepaalde oorlogsschade, het nationale werk voor oorlogsswezen, de herdenking en verheerlijking van de doden en de terdoodveroordeelden voor België tijdens de Eerste Wereldoorlog, de toekenning van aanvullingen op het ouderdomspensioen, de nationale aanneming van gemeenten en het herstel van verwoeste gewesten, het behoud van bossen en wouden die toebehoren aan onderdanen van een vijandelijke natie, de uitgifte van leningen door de overheid, de verhoging van de tramtarieven om de kosten van het herstel van het net te dekken, enz.

<p>L'égalité dans la souffrance et dans l'endurance a créé des droits égaux à l'expression des aspirations publiques. Le Gouvernement proposera aux Chambres d'abaisser, dans un accord patriotique, les anciennes barrières et de réaliser la consultation nationale sur la base du suffrage égal pour tous les hommes dès l'âge de la maturité requise pour l'exercice des droits civils.</p>	<p>voorbereiding. Uit het leed, gelijkelijk in geduld gedragen, zijn gelijke rechten geboren ter uitdrukking van 's Volks verzuchtingen. De Regeering zal bij de Kamers een voorstel indienen om, in vaderlandlievende verstandhouding, de oude hindernissen weg te ruimen en de nationale raadpleging plaats te doen hebben op den grondslag van gelijk stemrecht voor al de mannen, die den leeftijd hebben bereikt, vereischt om de burgerlijke rechten te kunnen uitoefenen.</p>
<p>En attendant cette consultation, le Parlement sera appelé à voter une série de lois urgentes qui auront pour but de conjurer les effets immédiats de la guerre, spécialement pour assurer le rapatriement rapide de tous ceux que des causes diverses tiennent éloignés du sol patrial.</p>	<p>Tot deze raadpleging plaats zal kunnen hebben, zal het Parlement zich uit te spreken hebben omtrent eene reeks dringende wetten; waarvan het doel zal zijn, de onmiddellijke gevolgen van den oorlog te keer te gaan, inzonderheid ter bewerking van den spoedigen terugkeer van allen die, om verschillende oorzaken, van den vaderlandseken grond verwijderd zijn gehouden.</p>

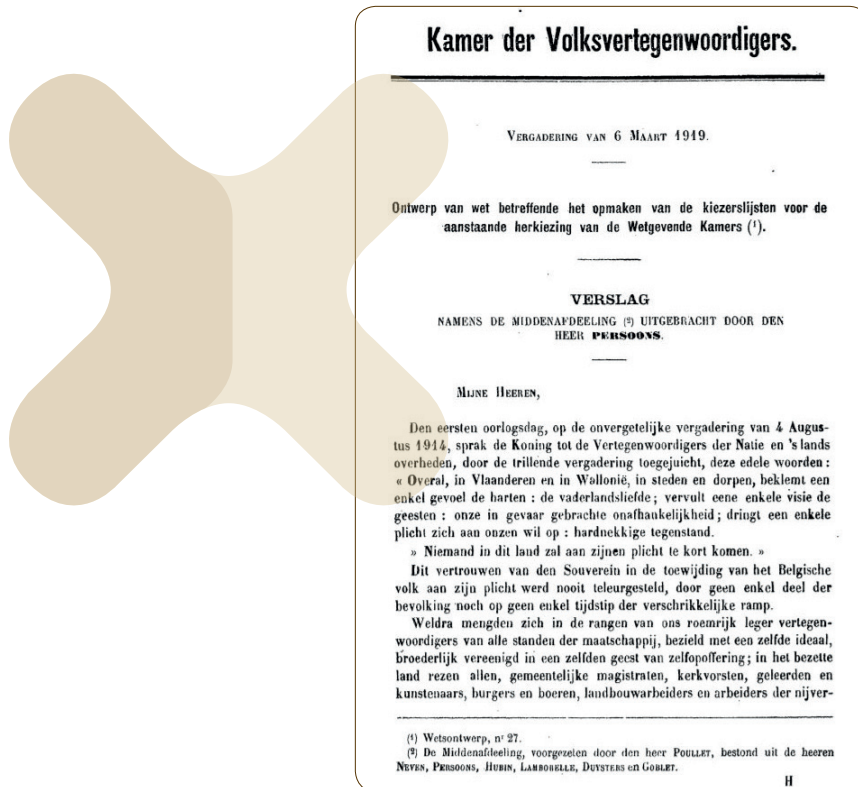
*Uit de Troonrede
van 22 november 1918*

Vanaf januari komt er een krachtmeting tussen de regering en de katholieke rechtervleugel, die het ontwerp ongrondwettelijk vindt (en steun krijgt van kardinaal Mercier en de bisschoppen van België, die eerst stemadvies geven maar uiteindelijk toestaan dat parlementsleden in eer en geweten oordelen), of die de ongrondwettelijkheid aanvaardt maar stemrecht voor vrouwen eist. Voor de liberalen zou die toegeving echter het einde betekenen van de nationale eenheid en daarmee het einde van de regering-Delacroix I.

In de commissie: naar de geest van de Grondwet in plaats van naar de letter

De Middenafdeling komt bijeen vanaf 20 februari onder leiding van Prosper Poulet, kamervoorzitter. Zijn verslag dateert van 6 maart 1919²⁰.

Link naar het wetsontwerp:

<https://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3064/K30642007/K30642007.PDF>

Vanaf dat moment wordt in de Belgische pers bericht dat er pas op het einde van het jaar mogelijke verkiezingen komen: de Kamers zullen het ontwerp waarschijnlijk niet voor eind mei goedkeuren en het zal dan minstens zes maanden duren om de nieuwe kieslijsten op te stellen.²¹

En de kritiek op het wetsontwerp, die reeds voelbaar was in het antwoord op de Troonrede, barst openlijk los.

20. Kamer van volksvertegenwoordigers, 6 maart 1919, verslag namens de middenafdeling door de heer Persoons. De middenafdeling was een niet permanente commissie waarvan de samenstelling maandelijks bij loting gebeurde (in tegenstelling tot de huidige vaste commissies in de Kamer en in de Senaat. Ze bestond uit de heer Poulet (voorzitter), de heren Neven, Persoons (secretaris), Hubin, Lamborelle, Duysters en Goblet <https://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3064/K30642007/K30642007.PDF>

21. Journal de Bruxelles, vrijdag 21 februari 1919, blz. 1 « Les élections aux S.U. n'auront pas lieu avant la fin de l'année ».

De woordvoerder van degenen die het ontwerp ongrondwettelijk vinden (de beruchte “voorafgaande vraag” over de grondwettelijkheid van het ontwerp, die vooral gesteund wordt door de rechtse conservatieve katholieken, die niet betrokken waren bij de besprekingen in Loppem en nu van plan zijn hun stem te laten horen in het parlement), krijgt twee argumenten tegengeworpen.

Het eerste argument is dat het ontwerp weliswaar in strijd is met de tekst van de Grondwet (die bepaalt dat de “kiesbevoegdheidsvoorwaarden” die aan de basis liggen van het meervoudig stemrecht van artikel 47, alleen kunnen worden gewijzigd door de toepassing van de procedure tot herziening van de Grondwet, als bedoeld in artikel 131), maar niet met de geest van de Grondwet.

Het voorgelegde argument is dat het Nationaal Congres alleen wetten heeft opgesteld met het oog op een normale situatie; in uitzonderlijke omstandigheden heeft de wetgevende macht dus het recht om andere wegen te bewandelen dan wat in de Grondwet wordt aangegeven. Zoals tijdens de oorlog, toen de Koning de wetgevende macht alleen uitoefende en besluitwetten uitvaardigde die dezelfde waarde hadden als de wetten die via het parlement werden goedgekeurd. Het scenario is hetzelfde: “Het Parlement, vaststellende dat het onmogelijk is, tot de eerlang te houden verkiezingen over te gaan onder het beheer van het meervoudig kiesrecht, zal verplicht zijn eenen uitzonderingsmaatregel te nemen welke natuurlijk tot dit enig geval van noodzaak zal beperkt worden”²².

(Nog) in de commissie: de morele onmogelijkheid om de Grondwet te volgen

Ten tweede, was het menselijkerwijs mogelijk om binnen zes weken na de terugkeer van de regering de Grondwet toe te passen en de Kamers te ontbinden om nieuwe verkiezingen uit te schrijven, terwijl “duizenden burgers, door den oorlog verdreven, buiten het land bleven, wanneer al de bestuursdiensten volkomen ontredderd waren en sedert 1914 geen kiezerslijsten meer werden opgemaakt?”.

Het gebruik van de vooroorlogse lijsten zou ook ernstige problemen hebben veroorzaakt, aangezien veel landeigenaren met een tweede stem in het meervoudig systeem door de oorlog hun onroerend goed kwijt waren, terwijl nieuwe lijsten op basis van de oude criteria andere risico's met zich mee zouden hebben gebracht, zoals het risico van extra stemmen te geven aan personen die fortuin hadden gemaakt via “verdachte handelingen met den vijand”²³.

Uit L'Événement illustré, n° 206, 4 oktober 1919.

22. Kamer van volksvertegenwoordigers, 6 maart 1919, verslag namens de middenafdeling door de heer Persoons, blz. 4.

23. Idem, blz. 5.

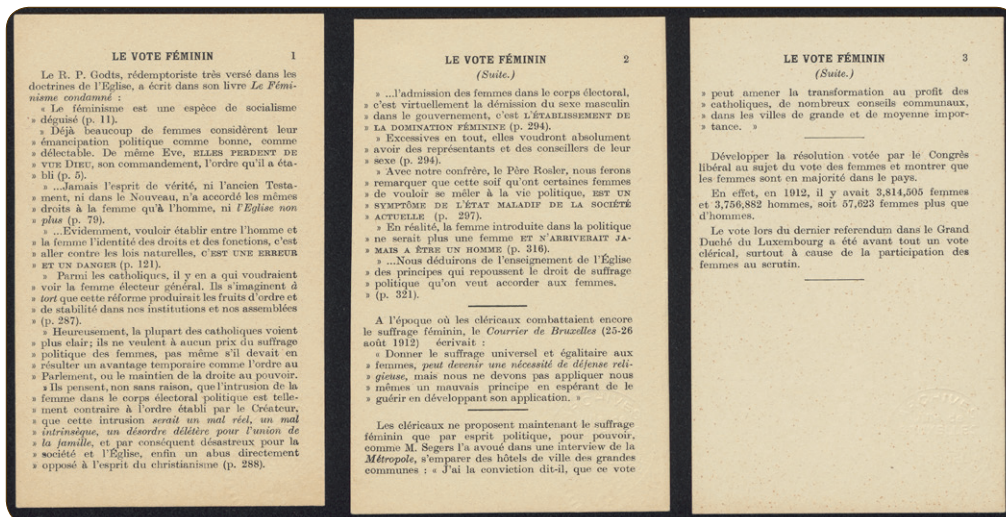
Of, in de woorden van Delacroix, voor wie “de naleving van de door de Grondwet voorgeschreven herzieningsprocedure een “morele onmogelijkheid” vormt, is het in de gegeven omstandigheden mogelijk om te beginnen met een Constituante te kiezen volgens het oude stemrecht, waarbij iedereen jonger dan 25 jaar wordt uitgesloten, dus de soldaten aan het front, maar extra stemmen toekent aan oorlogswoekeraars?”²⁴.

Kortom, het is de kwadratuur van de cirkel en de meerderheid van de leden van de afdeling wil gewoon voortgang maken. Zij verzet zich ook tegen degenen die de verkiezingen willen uitstellen (onder het mom dat de bevolking niet vraagt om verkiezingen, maar wel andere, materiële bekommernissen aan haar hoofd heeft), omdat zij denkt dat wachten verkeerd en bovendien gevaarlijk zou zijn, en een aanzienlijk risico op sociale onrust met zich zou brengen.

Er worden twee amendementen op de tekst van de regering voorgesteld: het eerste slaat op het stemrecht voor vrouwen. De Middenafdeling meent dat dit niet het juiste moment is om dit debat aan te gaan en stuurt het terug naar de Constituante. Het tweede strekt ertoe de minimale stemgerechtigde leeftijd op 25 jaar te brengen (in plaats van 21 jaar): het wordt ook verworpen om “een bepaald aantal soldaten niet van de stembus uit te sluiten”. Anderzijds stemt zij ermee in om geen stemrecht te geven aan “zij die voorbedachtelijk en zonder daartoe gedwongen te zijn, den vijand door hunne nijverheid of door hunnen arbeid in de wapen- en munitiefabrieken hebben geholpen”²⁵.

In de plenaire vergadering, in extremis, Eendracht maakt macht...

Toen het wetsontwerp op 26 maart 1919 in de plenaire vergadering van het Parlement werd ingediend, was Delacroix er nog steeds niet in geslaagd de katholieke fracties in de Senaat en de Kamer te overtuigen om het wetsontwerp als dusdanig goed te keuren. Bijna al hun leden zijn het erover eens dat de rechterzijde het stemrecht van vrouwen tot het einde toe moet verdedigen. De liberalen daarentegen hebben daarover een veto uitgesproken en terwijl de onderhandelingen zonder resultaat doorgaan, dreigen de socialisten uit de regering te stappen als er geen definitief akkoord komt.

Liberaal pamflet tegen het kiesrecht voor vrouwen.
 Archief van de Stad Brussel, Fonds Fauconnier, 3, 1919.

24. Emmanuel Gerard, *De schaduw van het interbellum*, blz. 38. blz. 46.

25. Kamer van volksvertegenwoordigers, 6 maart 1919, verslag namens de middenafdeling door de heer Persoons, blz. 8.

En toch... Op 2 april vraagt *Le Peuple* zich op de voorpagina af: "Is het uur van het enkelvoudig stemrecht eindelijk aangebroken?" (*vertaling*), terwijl het blad twee weken eerder nog had gesproken van een "onvermijdelijke hervorming" en "de afleiding van het vrouwenstemrecht" in de maand januari had betreurd²⁶.

De pers vertelt wat er gebeurde op 9 april, de dag voor de stemming: "Woensdag was er in de Kamer veel gesmoes, zowel in het halfrond als in de wandelgangen. Het lijkt erop dat elke hoop op een schikking niet definitief is uitgesloten. Het stemrecht voor moeders of weduwen van gesneuvelde soldaten heeft veel voorstanders. Men beweert dat de heer Paul-Emile Janson (liberaal) er volledig achter staat. Leden van liberaal links hebben 's morgens een vergadering gehouden om de situatie te bespreken. De rechtervleugel kwam aan het einde van de vergadering in de namiddag bijeen. Anderzijds besliste de algemene raad van de socialistische partij die in het Volkshuis bijeenkwam, dat als de overheid zou vallen, ze geen deel meer wil uitmaken van een ministeriële samenstelling."

"Een grappig tafereeltje 's morgens in het peristilium dat versierd is met grote bloemstukken en groen voor de ontvangst van de Amerikaanse parlementaire delegatie door de bureaus van beide Kamers. De heer Destrée [socialist] benadert een groep parlementsleden en wijst naar de riante bloemendecoratie:

- "Echt, zei hij glimlachend, "wat een charmante attentie om de invoering van het algemeen stemrecht te vieren.
- Ziet u niet, antwoordde de heer Moyersoën [katholiek], dat de quaestuur deze overvloed aan bloemen heeft klaargezet om de vrouwen welkom te heten?"

Zolang onze parlementsleden woordspelingen maken, is de zaak nog niet helemaal verloren."²⁷
(*vertaling*)

In de ochtend van 9 april komen Jane Brigode en Louise Van den Plas, respectievelijk voorzitter en secretaris van de Belgische Liga voor de Rechten van de Vrouw, nog bijeen met afgevaardigden van de drie fracties van de Kamer. De liberalen houden vast aan hun eerdere verklaringen. De socialisten zeggen dat het stemrecht voor vrouwen in het programma van hun partij blijft staan, maar dat het er op dit moment op aankomt te zorgen voor het algemeen stemrecht voor mannen. De dames hebben ook een ontmoeting met enkele katholieke vertegenwoordigers. Dezelfde dag nog worden 175.000 handtekeningen van vrouwen ingediend in de Kamer: deze 175.000 ondertekenaars vragen, natuurlijk, het stemrecht voor vrouwen.²⁸

Jane Brigode circa 1910.
Foto Library of Congress.

26. *Le Peuple*, edities van 13 maart 1919 (blz. 1), van 2 april 1919 (blz. 1), van 14 januari 1919 (blz. 1). « L'heure du S.U. [Suffrage Universel] va-t-elle enfin sonner ? »

27. *Journal de Bruxelles*, 10 april 1919, blz. 1.

28. Volgens de *Journal de Bruxelles*, vrijdag 11 april 1919, blz. 1.

De euforische stemming op 10 april 1919

10 april. De Kamer stemt!

“Op een haastig bijeengeroepen vergadering van de katholieke fracties van de Kamer en de Senaat kondigt de Broqueville aan dat, indien het regeringsontwerp niet wordt goedgekeurd, de Koning van plan is het Parlement te ontbinden en “bij decreet” het algemeen stemrecht in te voeren voor de volgende verkiezingen. Het nieuws veroorzaakt een schokgolf bij veel katholieken.

De rest van de ochtend en een deel van de namiddag onderhandelen de afgevaardigden van de drie fracties. Er wordt in extremis een compromis bereikt waarbij voorzien wordt in stemrecht voor bepaalde categorieën vrouwen en waarbij de socialisten het stemrecht voor vrouwen voor gemeenteraadsverkiezingen steunen.”²⁹ (*vertaling*)

Dan moeten de drie fracties het nog accepteren. Bij de socialisten is dat om 4 uur het geval.

Le Journal de Bruxelles verhaalt het vervolg : “Half 5. Nog steeds niets. Het is een zware bevalling. Het publiek op de tribunes blijft stoïcijns zitten. De senatoren zitten in hun loge en lijken te berusten. De socialistische volksvertegenwoordigers zitten op hun banken en verzorgen hun correspondentie, dromen of dutten in. De journalisten zijn het wachten op witte rook beu en gaan lekker ‘manillen’. We krijgen misschien een nachtvergadering.

5 uur. Eindelijk hervatten de volksvertegenwoordigers de zitting. Er kan een glimlach af, want nu is er een volledig akkoord. Alle partijen zijn het erover eens geworden dat bij de parlementsverkiezingen stemrecht wordt gegeven aan de weduwen van gesneuvelde soldaten en gefusilleerde burgers of, bij ontstentenis van hen, aan hun moeders, alsook aan de vrouwen die om politieke redenen veroordeeld werden. Anderzijds zijn de socialisten het ermee eens dat de volgende vernieuwing van de gemeenteraden haar beslag zal krijgen met het algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen vanaf 21 jaar.”³⁰

De grote meerderheid van de katholieken schaaft zich achter het bereikte compromis. Wanneer de vergadering begint, stelt een katholieke volksvertegenwoordiger toch nog de vraag of het ontwerp niet strijdig is met de grondwet, vraag die door de stemming verworpen wordt (122 tegen 43 stemmen bij 3 onthoudingen).

29. *Idem*, blz. 30.

30. *Le Journal de Bruxelles*, 11 april 1919.

Henry Carton de Wiart (katholiek) geeft dan lezing van het protocolakkoord dat tussen de drie partijen gesloten werd. Dat protocol geeft de socialisten de zekerheid dat bij de komende gemeenteraadsverkiezingen het algemeen enkelvoudig stemrecht zal gelden voor mannen en vrouwen en de liberalen dat de volledige evenredige vertegenwoordiging zal worden toegepast. Voor de volgende parlamentsverkiezingen zal stemrecht worden gegeven aan bepaalde vrouwen: de niet hertrouwde weduwen van in de oorlog gesneuvelde soldaten en van gefusilleerde burgers, en bij ontstentenis van hen, aan hun moeders, indien deze weduwe zijn, alsook aan de moeders van ongehuwde soldaten die in die omstandigheden gesneuveld zijn, indien zij weduwe zijn. Ook vrouwen die gedurende de bezetting op grond van patriottisme door de vijand tot een gevangenisstraf veroordeeld zijn, krijgen stemrecht.

<https://www3.dekamer.be/digidocanha/K0030/K00300981/K00300981.PDF>, blz. 793-794

Het aldus geamendeerde wetsontwerp moet echter nog worden aangenomen. En liefst eenparig. Delacroix, een schitterend spreker, neemt dan het woord en verklaart:

“Mijne heren, gedurende de laatste vergaderingen hebben we toespraken gehoord die de weergave waren van vurige overtuigingen en uiteenlopende strekkingen. Zij brachten een levendige activiteit te weeg in de Kamer, omdat ze blijk gaven van een welsprekendheid die we allen bewonderden. Vanaf de eerste dag viel ons echter de verhevenheid van de ideeën op. De nobele patriottische geest die de woorden van onze sprekers inspireerde, was opvallend en daarom hielden we ons voor - dat was tenminste de innerlijke overtuiging die ik koesterde - dat al die sprekers van rechts en links elkaar op een gegeven ogenblik zouden vinden op een kruispunt. Mijne heren, daarmee bedoel ik het kruispunt waarop we de stem hoorden van de gesneuvelde soldaat, van de nobelste gefusilleerden onder de Belgen. En u hebt gewild dat de vrouwen voor wie hun laatste gedachten ongetwijfeld bestemd waren toen zij voor België het leven lieten, - hun moeders of hun weduwen, - hun stem kunnen laten horen. (Alle Kamerleden staan op en juichen spreker toe)”.

Henry Carton de Wiart
Archief Belgische Senaat

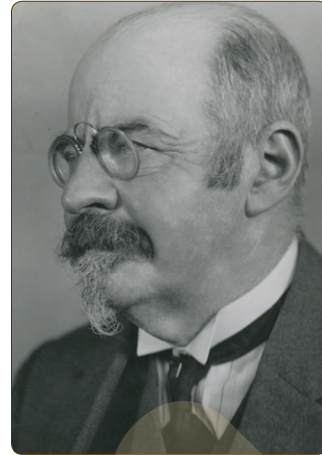

Léon Delacroix
Archief Belgische Senaat

(...) *“Heren, er is gezegd dat er iets veranderd is in het land en terecht: we gaan een nieuw België opbouwen en eenieder zal daar met hart en ziel aan meewerken. We zijn er zeker van dat we het land zullen heropbouwen, want we laten ons leiden door ons devies van eendracht en dus is er geen enkel obstakel dat ons kan tegenhouden.*

(De hele Kamer staat op en applaudisseert lang. - De meeste Kamerleden verlaten hun plaats en wensen de eerste minister alsook de andere leden van de regering geluk. Aanhoudende beweging).”³¹

Emile Vandervelde
Archief Belgische Senaat

Die vurige toespraak overtuigt zelfs de enkele liberalen die hevig tegenstander waren van vrouwenstemrecht en die besloten hadden zich ondanks de beslissing van hun fractie te onthouden. Wanneer de heer Cocq te kennen geeft dat zij zich bij de meerderheid aansluiten, barst op alle banken een luid applaus los. Tot ontzetting van zijn partij had Charles Woeste, de belangrijkste vertegenwoordiger van katholiek conservatief rechts, de vergadering voor de toespraak van Delacroix verlaten, met als excuus gezondheidsredenen en met de bewering dat hij, indien hij gebleven was, voor het wetsontwerp had gestemd...³²

Er wordt in eerste lezing gestemd. Delacroix beseft dat de eenparigheid erin zit en wil geen risico meer nemen. Hij stelt daarom voor nog tijdens die vergadering over te gaan tot de definitieve stemming over de tekst in zijn geheel.

De socialist Emile Vandervelde steunt hem: *“Het zou arbeiders-volksvertegenwoordigers die ziek zijn en zich toch naar de Kamer hebben laten brengen grote voldoening schenken als men hun de kans gaf vandaag over het algemeen stemrecht te stemmen. Het zou de bekroning zijn van een mooie dag, een grootse dag, die het Belgisch parlement waardig is geweest, als men onmiddellijk tot de tweede stemming overgaan.*

*(Heel goed ! op vele banken)”*³³ (vertaling)

Vervolgens nemen de 166 aanwezige volksvertegenwoordigers het ontwerp eenparig aan.

31. *Idem*, blz. 794.

32. Kamer, vergadering van donderdag 10 april 1919, blz. 793. *Le Soir*, 13 april 1919, « M. Woeste et le S.U. » legt uit dat de ontzetting van zijn collega's te maken heeft met de onverzettelijkheid van Woeste, die zich kort tevoren in de vergadering van rechts nog tegen het ontwerp van akkoord verzet had, omdat hij een hevig voorstander bleef van vrouwenstemrecht.

33. *Idem*, blz. 797.

De pers is geestdriftig maar lucide

's Anderendaags luidt de paginabrede kop van het dagblad *Le Peuple*:
“Het Algemeen Stemrecht is aangenomen”.

Dezelfde dag geeft *De Standaard* zijn rubriek “In en om het Parlement” als titel “Een historische dag” en schrijft in hoofdletters “Na lange onderhandelingen, is men 't akkoord - het principie van het vrouwenstemrecht aangenomen - zekere klassen van vrouwen hebben stemrecht”, terwijl hij de eerste pagina de volgende kop geeft “Het Principie van het Vrouwenstemrecht aangenomen. Weduwen of moeders van onze gesneuvelden zullen stemmen”.

“Een akkoord onder de drie partijen stelt het algemeen enkelvoudig stemrecht in; geeft verscheidene categorieën van vrouwen stemrecht voor de parlementsverkiezingen; verzekert de vrouwen stemrecht bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen”. De ondertitel luidt “10 april, een historische dag”. Het *Journal de Bruxelles* geeft zijn artikel “de grote parlementaire dag” als titel³⁴, terwijl *Le Soir* hen op de voet volgt in zijn editie van 12 april: voor de liberale pers is de dag niet alleen historisch, hij geeft zijn artikel over de aangenomen wet ook nog als titel: “Het Algemeen Stemrecht. De nieuwe wet”.

Ze zijn het er echter allen over eens dat het een zware bevalling was... De *Indépendance belge* maakt gewag van een gevoel “van diepe opluchting”, anderen, zoals *Le Bien Public*, spreken van een stemming “veel meer uit berusting dan uit enthousiasme” of zijn, zoals “*La Flandre libérale*”, gechoqueerd bij het lezen van het compromis dat gesloten werd (vooral wat het vrouwenstemrecht betreft)³⁵. (vertaling)

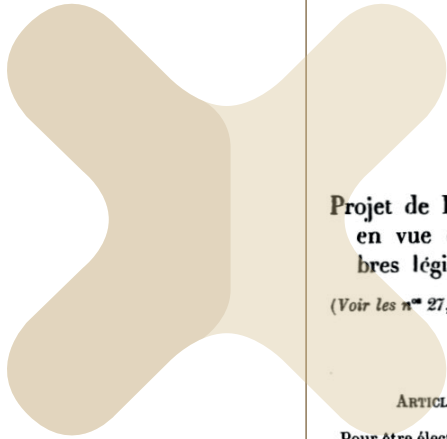
34. *Le Peuple*, editie van 11 april 1919, blz. 1. *De Standaard*, 11 april 1919, blz. 1 & 2. *Le Journal de Bruxelles*, 11 april 1919, blz. 1.

35. *Le Peuple*, *De Standaard*, *La Libre Belgique*, *Le Bien Public* van 11 april 1919. *Le Soir*, *La Flandre libérale* van 12 april 1919.

Het wetsontwerp zoals het door de Kamer aan de Senaat werd overgezonden

Belgische Senaat, Zitting 1918-1919, Wetsontwerp betreffende de samenstelling van de kiezerslijsten met het oog op de volgende vernieuwing van de Wetgevende Kamers, nr. 59.

SÉNAT DE BELGIQUE

SESSION DE 1918-1919.

Projet de Loi sur la formation des listes électorales en vue du prochain renouvellement des Chambres législatives.

(Voir les n°s 27, 90, 116, 129, 137 et 140 de la Chambre des Représentants.)

ARTICLE PREMIER.

Pour être électeur lors du prochain renouvellement des Chambres législatives, il faut :

- 1° Être citoyen belge de naissance ou avoir obtenu la grande naturalisation ;
- 2° Être âgé de 21 ans accomplis ;
- 3° Être domicilié dans la même commune depuis six mois au moins.

Ces conditions doivent être réunies à la date du 1er janvier 1919.

Chaque électeur n'aura droit qu'à une voix.

EERSTE ARTIKEL.

Om kiezer te zijn bij de aanstaande herkiezing van de Wetgevende Kamers, moet men :

- 1° Belgisch burger zijn door geboorte of de groote naturalisatie bekomen hebben ;
- 2° Den vollen ouderdom van 21 jaar bereikt hebben ;
- 3° Zijne woonplaats in dezelfde gemeente hebben sedert ten minste zes maand.

Aan deze vereischten moet voldaan zijn op den dag van 1 Januari 1919.

Elke kiezer heeft slechts recht op éene stem.

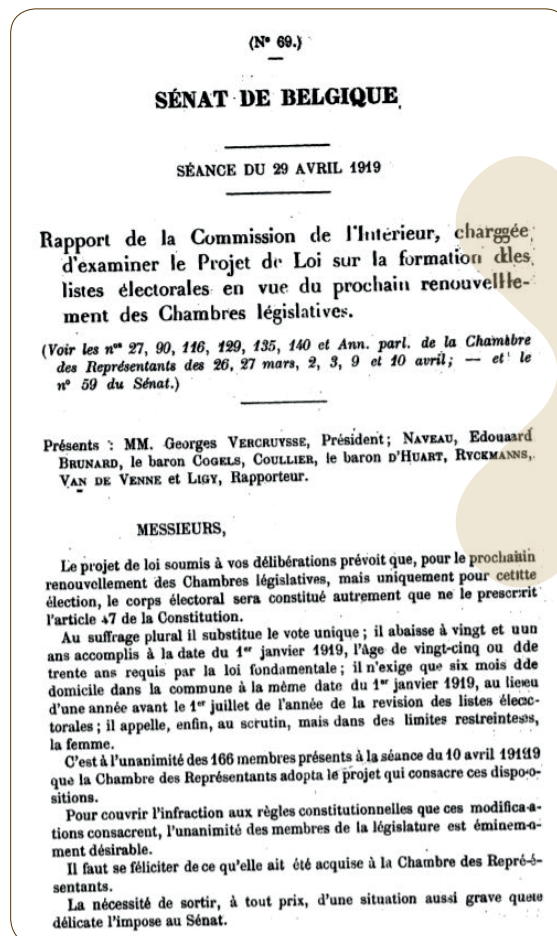
APRIL - MEI 1919: de instemming van de Senaat

In de commissie Binnenlandse Zaken

De commissie Binnenlandse Zaken van de Senaat, die het door de Kamer verzonden wetsontwerp moet onderzoeken, vat het als volgt samen:

“Het ontwerp vervangt het meervoudig stemrecht door één stem; op 1 januari 1919 verlaagt men de leeftijd van vijftientig of dertig jaar die de Grondwet vereist tot volle eenentwintig jaar; op dezelfde datum van 1 januari 1919 zal men nog slechts zes maanden woonachtig moeten zijn in de gemeente, in plaats van één jaar voor 1 juli van het jaar van de herziening van de kiezerslijsten; tot slot mogen vrouwen stemmen, maar binnen beperkte grenzen”. *(vertaling)*

Op haar vergadering van 29 april 1919 toont de commissie zich verheugd dat de Kamer het ontwerp met eenparigheid van de op 10 april 1919 aanwezige leden heeft aangenomen, want volgens haar kan alleen de eenparigheid de schending van de grondwettelijke regels compenseren. “De noodzaak om tot elke prijs een einde te maken aan een toestand die zowel ernstig als delicaat is, legt de Senaat op hetzelfde te doen”. Tevens stelt ze vast dat dankzij de overeenkomst tussen de drie partijen in de Kamer een snelle en spoedeisende oplossing kon worden gevonden. Alleen zo kon de interne vrede in het land worden bewaard. Ze trekt er de enig mogelijke conclusie uit: “In die omstandigheden geloofde uw Commissie niet dat de problemen die de Kamer heeft opgelost opnieuw ter discussie moesten worden gesteld. Met eenparigheid van haar leden vraagt zij u de voorstellen die u worden voorgelegd ongewijzigd aan te nemen”. *(vertaling)*

Volledige tekst:

<https://www.senate.be/lexdocs/S0667/S06671193.pdf>

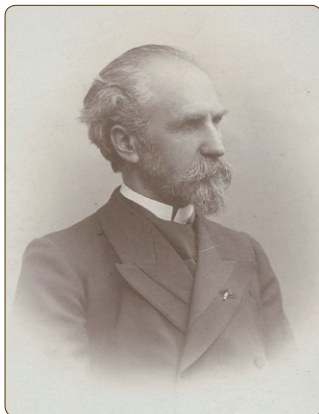
De Senaat maakt zich ook geen zorgen: het vrouwelijke gevaar (een vrouw als senator!?) is voorlopig geweken, want het wetsontwerp “laat de wetgeving die de verkiesbaarheidsvoorwaarden bepaalt ongewijzigd. Het ontwerp behelst het kiezerskorps; de goedkeuring van de bepalingen ervan heeft momenteel niet tot gevolg dat de vrouw verkiesbaar wordt voor de wetgevende assemblees”. *(vertaling)*

Hij toont zich zelfs bijzonder streng voor de vrouwen die zullen mogen stemmen: een moeder die weduwe is of een weduwe zou niet mogen stemmen als ze hertrouwd is tussen het tijdstip waarop ze zich op de kiezerslijsten inschrijft en het tijdstip van de verkiezingen. De Senaat voelt zich ook verplicht eraan toe te voegen “dat er geen sprake van kan zijn stemrecht te geven aan de vele vrouwen die onder de bezetting gestraft werden of in voorlopige hechtenis werden gehouden omdat zij in het zwart levensmiddelen hebben verhandeld of frauduleus voedsel of goederen van een plaats naar een andere hebben gebracht. Een veroordeling of voorlopige hechtenis wegens spionage, omdat ze het onze landgenoten mogelijk maakten dienst te nemen in het leger, zullen daarentegen het recht op de inschrijving verantwoorden; dat lijdt geen twijfel. Maar tussen beide heel verschillende categorieën, zullen er heel wat gevallen zijn die moeilijker te beslechten zijn”. Niettemin is een vrouw die wordt opgeroepen om het stemrecht uit te oefenen voor de commissieleden een “burger”³⁶. *(vertaling)*

Plenaire vergadering van 6 mei 1919

Tijdens de plenaire vergadering van dinsdag 6 mei 1919, neemt het Bureau van de Senaat het initiatief om het debat over het wetsontwerp betreffende het herstel van de oorlogsschade te onderbreken om het ontwerp over de kieswethervorming te behandelen. “*Heel goed !*” hoort men op de banken van de senatoren, die tevens “*eenparig hun instemming te kennen geven*”.

Aanvankelijk hadden acht sprekers gevraagd het woord te mogen nemen - allen zien daarvan af nadat onder de partijen een politiek akkoord, “een pact van patriottische eensgezindheid” werd gesloten. Hun drie vertegenwoordigers leggen dan een verklaring af.

Prosper Hanrez
Archief Belgische Senaat

Charles Houzeau de Lehaie
Archief Belgische Senaat

Jules Dufrane-Friart
Archief Belgische Senaat

³⁶ Belgische Senaat, vergadering van 29 april 1919, Verslag van de Commissie Binnenlandse Zaken, belast met het onderzoek van het Wetsontwerp betreffende de samenstelling van de kiezerslijsten met het oog op de volgende vernieuwing van de Wetgevende Kamers (Georges Vercruyssen, voorzitter; Arthur Ligy, rapporteur).

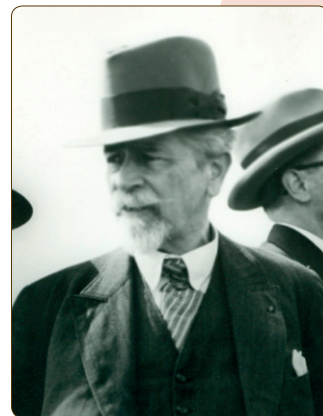
Jules Lekeu, socialist, vat de toestand goed samen : *“Wat de publieke opinie van ons verwacht is geen min of meer onuitgegeven of sensationeel debat, maar een eenparige stemming die de kalmte herstelt”*. Hij brengt hulde aan wie voor het algemeen enkelvoudig stemrecht geijverd heeft, in het bijzonder aan de senatoren die daar reeds in 1893 voor hebben gestemd, en waarvan er nog vier in 1919 in de Senaat zitting hebben (de heren Houzeau de Lehaie, Hanrez, Lambiotte en Dufrane-Friart). Hij stelt vast dat er uit de oorlog *“lessen zijn getrokken die niet verloren mogen gaan”* en dat er voor degenen die hij vertegenwoordigt *“zelfs iets is veranderd in België en ook in de rest van de wereld. (...) De waarheid is dat de oorlog in feite een opening is geweest die de oude misverstanden, de vooringenomenheid en de vooroordelen van weleer uit de weg heeft geruimd, om aan al wie ze miskend hadden de morele grootsheid van onze klasse te tonen”*.

Charles Magnette, voor de liberalen, is veeleer gelaten: *“Het wordt geen stemming uit enthousiasme. Het wordt vooral een daad van patriottische discipline, een tegemoetkoming aan de geest van eendracht die onder ons moet heersen, een vrijwillige en gelaten aanpassing aan de ernstige omstandigheden waarin de oorlog en zijn gevolgen ons hebben gestort”*.

Niet dat de liberale partij tegen het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen gekant is. Waar ze in het debat over het algemeen stemrecht veeleer problemen mee heeft, is het vraagstuk van het stemrecht voor vrouwen, dat plots door de katholieken wordt geëist. Het gaat niet zozeer over het principe, maar over de vraag of het opportuun is dat vrouwenstemrecht onmiddellijk in te voeren: *“Consequent met zichzelf vond ze [de liberale partij] dat ze dat niet moest toekennen aan personen die onvoldoende voorbereid waren, die gemakkelijker beïnvloedbaar waren, wier politieke vorming zeer summier was en wier invloed onrust en verwarring kon veroorzaken wanneer hij plots op de weegschaal werd gegooid”*.

Jules Lekeu
Archief Belgische Senaat

Charles Magnette
Archief Belgische Senaat

Arthur Ligy, die het woord nam namens de katholieke partij, zei meteen dat zijn partij de wil had *“het morele gezag van de [tussen de partijen] gesloten overeenkomst te bevestigen, door een inspanning te leveren om in de Senaat een vergelijkbare eenparigheid van stemmen te bereiken als die welke in de Kamer werd bereikt”*³⁷.

Om die eenparigheid niet te breken, hebben bepaalde katholieke senatoren volgens hem tijdelijk afgezien van hun verzet tegen het stemrecht op 21 jaar; anderen hebben er zich bij neergelegd dat men de Belgen die voor de vijand hebben gewerkt, stemrecht geeft; nog anderen hebben niet geprotesteerd tegen het ongerechtvaardigde onderscheid dat het ontwerp maakt tussen de echtgenotes en de moeders van de soldaten die voor het land gestorven zijn en de anderen. Het is echter duidelijk dat ze zich het recht voorbehouden het debat te heropenen wanneer het grondwetsartikel betreffende het samenstellen van de kiezerslijsten moet worden herzien. De *“katholieke meerderheid, waarvan de leden tot de rijkste burgers van het land behoren, legt zich onder druk van de Belgische en Europese spanningen neer bij een onvermijdelijke democratisering”*³⁸.

Arthur Ligy
Archief Belgische Senaat

Minister van Binnenlandse Zaken Charles de Broqueville verontschuldigt zich omdat hij niet de kans had het verslag van de Commissie Binnenlandse Zaken van de Senaat te lezen en *“eert geëmotioneerd dit historische uur waarop de hele natie aanstalten maakt om de eenparige Senaat in het intens verenigde parlement toe te juichen”*.

Vervolgens worden de artikelen een voor een aangenomen en daarna *“wordt er bij naamafroeping gestemd over het geheel van het wetsontwerp. 96 leden nemen aan de stemming deel. Allen antwoorden ja. Het ontwerp wordt bijgevolg eenparig aangenomen. (Lang en hevig applaus)”*³⁹.

Il est procédé au vote, par appel nominal, sur l'ensemble du projet de loi.

96 membres y prennent part.

Tous répondent oui.

En conséquence, le projet de loi est adopté à l'unanimité. (Longues sautes d'applaudissement.)

Il sera soumis à la sanction royale.

Ont pris part au vote :

MM. de Séjournet, le vicomte Desmazières, le chevalier de Vrière, le baron d'Huart, Dryon, Du Bost, Dufranc, Dumont de Chassart, Dupret, le duc d'Ursel, François Empain, Flechet, Focquet, Francq, le comte Goblet d'Alviella, Hallet, Hanrez, Hiaid, Illeguet, Houzeau de Lehaie, Armand Hubert, Georges Hubert, Koch, Lafontaine, Leku, Lihbrecht, Libiouille, Ligy, Magis, Magnette, Mertens, Mosselman, Naveau, le baron Orban de Xivry, Edmond Orban de Xivry, Edouard Pelzer, Poelaert, Porimans, le baron Ruzette, Ryckmans, le chevalier Schellekens, le vicomte Simonis, Speyer, Struye, Swinnen, le comte 'r Kint de Rodenbeke, Thiébaert, Van den Bossche, Vanderborght, Van der Molen, Van Ormelingen, Van Peborgh, le baron Van Reynegom de Buzet, van Zuylen, Edgar Vercoyusse, Georges Vercoyusse, le vicomte Adrien Vitalin XIII, Vinck, le baron Ancion, Behaeghel, Berger, Berryer, Braun, Etouard Brunard, Hubert Brunard, Calens, Cappelle, Carpentier, Claeys Bodu'aert, le baron Cogels, Colleaux, Charles Cools, Coppieters, Coullier, Courot, Craquet, le comte de Ballet Latour, De Becker-Remy, De Blicck, le comte de Bronchoven de Bergeyck, De Bruycker, le chevalier de Ghellinck d'Elseghem, le vicomte de Ghellinck d'Elseghem Vaernwyck, le vicomte de Jonghe d'Ardoye, le baron de Kerchove d'Exarde, de Kerchove d'Ousselghem, Delannoy, de Meester, Demarba, le baron de Mévius, le baron de Mofarts, le baron de Pitteurs Hiegaerts, de Ro, le baron Descamps, le baron de Favereau.

Link naar de volledige tekst:

<http://www.senate.be/handann/S0033/S00330365/S00330365.pdf>

37. Belgische Parlementaire handelingen Senaat, vergadering van 6 mei 1919, blz. 287-291.

38. Emmanuel Gerard, *De schaduw van het interbellum*, blz. 50.

39. *Annales parlementaires de Belgique, Senaat*, vergaderingen van 6 mei 1919, blz. 287-291.

Zoals het *Journal de Bruxelles* schrijft, dat nagenoeg als enige op zijn voorpagina de stemming in de Senaat vermeldt: “De bewogen saga over het A.S (algemeen stemrecht) eindigt nogal lauw. We menen het beruchte veto van Frère-Orban nog te horen, als een onoverbrugbaar obstakel voor de kieshervorming: “*Niet in één keer, niet in twee keren! Nooit!*”. Sindsdien is er over het A.S. alleen maar ruzie gemaakt in het peristilium in het Parlement en op straat; op straat werd letterlijk gevochten en er werd bloed vergoten om het A.S. En dan, na al die hoogoplopende emoties en het geweld gedurende meer dan dertig jaar, eindigt dit alles in een nauwelijks opgemerkte instemming in de Senaat, waaraan het publiek in ieder geval nauwelijks aandacht besteedt!”⁴⁰.

Dat gebrek aan belangstelling is ook te verklaren door de grote bezorgdheid van de Belgen op dat ogenblik. De resultaten van de Vredesconferentie van Versailles waren immers zeer teleurstellend voor België, in het bijzonder de financiële compensaties voor de oorlogsschade.

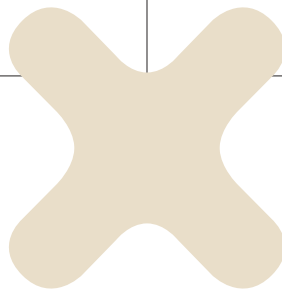
Op 9 mei 1919 wordt de wet op het algemeen stemrecht uitgevaardigd. Zes maanden later, op 16 november 1919, worden er verkiezingen gehouden, bijna een jaar na de Troonrede van 22 november 1918. Twee miljoen mannen zullen deelnemen, alsook 12.000 vrouwen.

40. *Journal de Bruxelles*, donderdag 8 mei 1919, blz. 1, « Le S.U. voté au Sénat ». *Le Soir* maakt er een samenvatting van op bladzijde 2, terwijl *La Libre Belgique* enkel een deel van het beknopt verslag van de debatten weergeeft, ook op de binnenpagina's, waarbij zelfs de stemming niet wordt vermeld. In 1902 vallen er bij de betogingen voor het algemeen stemrecht twee doden. In 1913 gaat een algemene staking van 10 dagen in om dat stemrecht te eisen. *Gazet van Brugge*: “Gisteren heeft de Senaat de kieswet, reeds door de Kamer gestemd, ook met eenparige stemmen aangenomen” - *Gazet van Brugge en van West-Vlaanderen*, 7 mei 1919, blz. 1. <https://zoeken.erfgoedbrugge.be>. Zie ook de kleinere rol van de Senaat, Emmanuel Gerard, “De Senaat 1918-1970”, in V. Laureys, Mark Van den Wijngaert et alii, *De geschiedenis van de Belgische Senaat*, Lannoo, Brussel, 1999, blz. 191-192. Emmanuel Gerard, “De Senaat 1918-1970” in Véronique Laureys, M. Van den Wijngaert, Jan Velaers (eds.), *De Belgische Senaat, een geschiedenis: instelling in verandering*, Lannoo, Brussel, 2016, blzn. 154-155.

2. De kies- en verkiesbaarheidsvoorwaarden in 1919:

Alhoewel de eerste verkiezingen volgens het systeem van algemeen enkelvoudig mannenstemrecht doorgaan op 16 november 1919, vindt de grondwetswijziging die dit alles aanpast in de Grondwet slechts plaats in 1921⁴¹.

1919 (1921) · SENAAT	
1919 (1921) - wie heeft stemrecht?	1919 (1921) - wie is verkiesbaar?
<ul style="list-style-type: none"> - iedere man vanaf 21 jaar oud één stem - niet-hertrouwde weduwen van gesneuvelde militairen of van gefusilleerde Belgen; - weduwen die een ongehuwde zoon hadden verloren tijdens de oorlog; - vrouwen die tijdens de bezetting in hechtenis waren genomen omwille van vaderlandslievende activiteiten. 	<ul style="list-style-type: none"> - mannen en vrouwen (gehuwde vrouwen moeten de toestemming hebben van hun man) - ten minste 40 jaar oud - behoren tot één van de 21 categorieën die vastgelegd worden in art. 56bis GW⁴² - getrapte verkiezingen voor provinciale senatoren (minstens 3 per provincie) - coöptatie van een twintigtal senatoren door de rechtstreeks verkozen senatoren en de provinciale senatoren⁴³
1919 (1921) · KAMER	
1919 (1921) - wie heeft stemrecht?	1919 (1921) - wie is verkiesbaar?
<ul style="list-style-type: none"> - iedere man vanaf 21 jaar oud één stem - niet-hertrouwde weduwen van gesneuvelde militairen of van gefusilleerde Belgen; - weduwen die een ongehuwde zoon hadden verloren tijdens de oorlog; - vrouwen die tijdens de bezetting in hechtenis waren genomen omwille van vaderlandslievende activiteiten. 	<ul style="list-style-type: none"> - mannen en vrouwen (gehuwde vrouwen moeten de toestemming hebben van hun man) - vanaf 25 jaar⁴⁴

41. Voor meer uitleg over deze bijzondere werkwijze, zie: (link toevoegen naar de lezingen van Jan Velaers en Jean Faniel in de Senaat)

42. GILISSEN, J., « Le régime représentatif en Belgique depuis 1790 », Bruxelles, La Renaissance du Livre, collection « Notre passé », 1958, p. 139-140.

43. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.95-97.

44. VELAERS, J., "De Grondwet, een artikelsgewijze commentaar", Die Keure, 2019, pg. 303.

3. Ook de Senaat wordt hervormd (1921)

De verkiezingen van 1919 zijn voor de Senaat in zekere zin overgangsverkiezingen. Natuurlijk is het kiespubliek veranderd: alle mannelijke kiezers vanaf 21 jaar zijn stemgerechtigd volgens het principe “één man, één stem”. Maar de andere bepalingen die de verkiezingen van de Senaat regelen zijn nog steeds ongewijzigd. De hoge verkiesbaarheidscijns voor rechtstreeks verkozen senatoren bestaat nog altijd. De provinciale senatoren worden nog aangeduid volgens het oude systeem. Het mandaat van senator bedraagt nog steeds acht jaar (in de Kamer is het vier jaar) en de Senaat wordt om de vier jaar gedeeltelijk vernieuwd⁴⁵.

**Senaatsverkiezingen
van 16 november 1919.**
Archief van de Stad Brussel,
Fonds Fauconnier, 3, 1919.

Arrondissement de Bruxelles — Arrondissement Brussel

Election de treize Sénateurs
Kiezing van dertien Senators

Le 16 Novembre 1919 — Den 16 November 1919

Votez ici

1 2 4 7

Stemt hier

Braun	00000	00000	00000
Dubout	00000	00000	00000
de Ro	00000	00000	00000
Dupret	00000	00000	00000
Halet	00000	00000	00000
de Steenhaut	00000	00000	00000
Brunet	00000	00000	00000
Goris	00000	00000	00000
RUPPLÉANTS	00000	00000	00000
de Steenhaut	00000	00000	00000
Delune	00000	00000	00000
Speeckaert	00000	00000	00000
Simon	00000	00000	00000
	00000	00000	00000
	00000	00000	00000
	00000	00000	00000
	00000	00000	00000
	00000	00000	00000

Le scrutin est ouvert de 8 à 1 heure.
L'électeur, muni de sa lettre de convocation reçoit du Président, un bulletin pour la Chambre et un pour le Sénat.

Gare les bulletins nuls.
Votez en notifiant UN SEUL point blanc: celui du Carré AU-DESSUS de la liste n° 1.
Votez pour toute la liste.

EN TÊTE DE LA LISTE N° 1

De kiezer stemt van 8 ure tot 1 ure.
De kiezer, voorzien van zijnen bijeenroepingsbrief, ontvangt uit de handen van den Voorzitter een kiesbrief voor de Kamer en een voor de Senaat.

Opgepast voor de ongeldige stembrieven.
Stemt met EEN ENKEL punt zwart te maken, in het vierkant BOVEN lijst n° 1.
Stemt voor geheel de lijst.

BOVEN DE LIJST N° 1

De grondwetsherziening van 1921 hervormt de Senaat. De Hoge Vergadering kan zich immers niet onttrekken aan de algemene roep van politieke en sociale democratisering⁴⁶.

Alle partijen zijn het erover eens dat de verkiesbaarheidscijns moet worden afgeschaft: in tijden van algemeen mannenstemrecht is het beschikken over een vermogen niet meer aanvaardbaar als selectie-criterium. Zowel Kamer en Senaat zijn het ook eens over een leeftijdsgrens van 40 jaar om verkiesbaar te zijn voor de Senaat. Over andere wijzigingen is er minder eensgezindheid⁴⁷. De democratische visie van de Kamer gaat op alle vlakken lijnrecht in tegen de voorstellen van een aristocratisch denkende Senaat⁴⁸.

45. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.102.

46. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.92.

47. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.92-93.

48. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", Lannoo, 2016, pg.95.

Uiteindelijk wordt een compromis gevonden. De Senaat zal, naast de senatoren van rechtswege, uit drie soorten senatoren bestaan: rechtstreeks gekozen senatoren, provinciale senatoren en gecoöpteerde senatoren.

Om rechtstreeks gekozen te kunnen worden, moet men behoren tot één van de 21 categorieën die door artikel 56bis van de Grondwet werden opgesomd⁴⁹. Deze categorieën staan garant voor een bewezen bekwaamheid, maar ook vermogen blijft een criterium, vermits eigenaars met een kadastraal inkomen van minstens 12.000 frank en belastingplichtigen die jaarlijks minstens 3.000 frank aan directe belastingen betalen, verkiesbaar zijn⁵⁰. De 21 voorwaarden zijn echter breed genoeg om geen echte drempel meer op te werpen⁵¹.

De provinciale senatoren, die bestaan sinds 1893, blijven behouden. Vanaf 1921 worden ze gekozen door de negen provincieraden. Hun aantal staat in verhouding tot de bevolking van elke provincie. Vanaf 1921 heeft elke provincie recht op één senator per 200.000 inwoners en in elk geval op een minimum van drie senatoren⁵².

Gecoöpteerde senatoren zullen door de Senaat zelf gekozen worden uit eminente persoonlijkheden, die niet rechtstreeks in de politiek staan⁵³. Zij moeten aan geen enkele specifieke verkiesbaarheidsvoorwaarde voldoen⁵⁴.

Verder krijgen de senatoren vanaf 1921 een vergoeding voor hun mandaat. Door de afschaffing van de hoge verkiesbaarheidscijns zijn immers ook minder-gegoeden verkiesbaar voor de Senaat⁵⁵.

Een andere belangrijke wijziging is dat de termijn van een mandaat in de Senaat wordt teruggebracht van acht jaar naar vier jaar. Dat betekent dat vanaf nu Kamer en Senaat tegelijk en volledig om de vier jaar wordt vernieuwd⁵⁶.

De Senaat was tot 1914 een elitaire assemblee, waar het grootgrondbezit overheerste. Na de eerste wereldoorlog zorgen de afschaffing van de verkiesbaarheidscijns, de invoering van een vergoeding voor senatoren en de doorbraak van de socialistische partij voor een sterke wijziging van het sociaal-professionele profiel van de senatoren⁵⁷.

49. Luyckx, Th. en Platel, M., "Politieke Geschiedenis van België", Kluwer, Antwerpen, 1985, deel 1, pg 304.

50. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.97.

51. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.102.

52. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.105.

53. Luyckx, Th. en Platel, M., "Politieke Geschiedenis van België", Kluwer, Antwerpen, 1985, deel 1, pg 304.

54. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.108-109.

55. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.95.

56. Luyckx, Th. en Platel, M., "Politieke Geschiedenis van België", Kluwer, Antwerpen, 1985, deel 1, pg 304.

57. Laureys, V., Van den Wijngaert, M. en Velaers, J. (eds): "De Belgische Senaat, een geschiedenis", pg.125.